

***ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ
КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН:
АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ВИМІР***

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеська національна академія харчових технологій
Кафедра економіки промисловості

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН: АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ВИМІР

Монографія

За редакцією
доктора економічних наук,
професора **О. І. Павлова**

Одеса
«Астропринт»
2019

У монографії охарактеризовано агропродовольчий вимір зовнішньоекономічної діяльності як об'єкта наукового дослідження, розкрито місце та роль базового, регіонального, національного рівнів агропродовольчого сектору України, а також ринку екологічно чистих агропродовольчих виробництв у системі глобальних конкурентних відносин.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, фахівців агропродовольчого сектору, управлінців.

Автори:

О. І. Павлов, В. А. Самофатова, Т. А. Кулаковська, Н. М. Андрєєва, Д. Ф. Дерменжі, С. М. Дідух, А. О. Карп, С. В. Крупіна, Л. Л. Лобоцька, С. О. Магденко, О. М. Мартинюк, В. О. Мініна, О. П. Ощепков, І. О. Павлова, О. І. Петков, Т. С. Федорова, О. Л. Фрум, Н. В. Яблонська

Рецензенти:

О. М. Бородіна, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;

А. І. Бутенко, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу підприємництва Державної установи «Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України»;

О. О. Меліх, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу та рекреації Одеської національної академії харчових технологій

Рекомендовано до друку вченою радою Одеської національної академії харчових технологій (протокол № 4 від 6 листопада 2018 р.)

<i>Передмова</i> (О. І. Павлов)	5
---------------------------------------	---

Розділ 1

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні засади розвитку агропродовольчого сектору в системі глобальних конкурентних відносин (О. І. Павлов)	9
1.2. Методологія дослідження розвитку агропродовольчого сектору в системі глобальних конкурентних відносин (О. І. Павлов)	21
1.3. Маркетингові інструменти позиціювання глобальної конкурентоспроможності агропродовольчого сектору (І. О. Павлова)	37

Розділ 2

ПІДПРИЄМСТВА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

2.1. Зовнішньоекономічна діяльність вертикально інтегрованих агропромислових холдингів в умовах євроінтеграції (С. М. Дідух)	58
2.2. Експортний потенціал харчових підприємств України (Л. Л. Лобоцька, О. Л. Фрум)	68
2.3. Розвиток малого та середнього бізнесу в системі глобальних конкурентних відносин (В. О. Мініна, Т. С. Федорова)	87

Розділ 3

РЕГІОНАЛЬНІ АГРОПРОДОВОЛЬЧІ КЛАСТЕРИ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

3.1. Економічна сутність та основні умови для формування і розвитку кластерів у агропродовольчій сфері регіону (В. А. Самофатова)	104
---	-----

3.2. Роль агропродовольчих кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону (В. А. Самофатова, А. О. Карп)	121
3.3. Методичне забезпечення оцінки конкурентоспроможності регіону в умовах сучасних глобалізаційних процесів (Н. В. Яблонська, С. В. Крупіна)	135

Розділ 4

НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ СЕКТОР У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

4.1. Конкурентний потенціал агропродовольчого сектору в системі глобальних відносин (Д. Ф. Дерменжі, О. І. Петков)	153
4.2. Державне регулювання розвитку агропродовольчого сектору як чинник підвищення глобальної конкурентоспроможності країни (Т. А. Кулаковська)	165
4.3. Перспективи зовнішньоекономічного вектора розвитку агропродовольчого сектору (О. П. Ощепков, С. О. Магденко)	195

Розділ 5

РИНОК ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ВИРОБНИЦТВ У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

5.1. Концептуальні підходи до формування екологічно чистих виробництв (О. М. Мартинюк, Н. М. Андрєєва) . . .	209
5.2. Органічний сегмент ринку продовольчих продуктів: світовий досвід та українські реалії (О. М. Мартинюк, Н. М. Андрєєва)	224
5.3. Проблеми ідентифікації та маркування екологічно чистої продукції в агропродовольчому секторі (О. М. Мартинюк, Н. М. Андрєєва)	241

<i>Післямова</i> (О. І. Павлов)	262
---------------------------------------	-----

<i>Відомості про авторів</i>	268
------------------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА (О. І. Павлов)

Характер зовнішньоекономічної діяльності України віддзеркалює за великим рахунком рівень її цивілізаційного розвитку в умовах сучасного етапу глобалізації. Цей рівень наочно демонструє розбіжність часу астрономічного й історичного. За календарем наша країна разом з іншими державними утвореннями світу, що представляють різні локальні цивілізації, континенти та рівні соціально-економічного розвитку, перебуває на початковій стадії розвитку постіндустріального суспільства. Проте кожна з цих країн має власний алгоритм розвитку, що відбиває логіку історичного, формаційного і цивілізаційного поступу на шляху до постіндустріалізму. Найбільш розвинені країни за траєкторією свого еволюційного розвитку поетапно і у завершених формах пройшли стадії аграрності та індустріальності, тим самим демонструючи збіг часу астрономічного й історичного.

Україна, попри її історичну, соціокультурну та регіональну строкатість, являє собою соціальний феномен, що «затримався» у часі. Різні причини, серед яких домінуючою була політична, що пов'язана з насильницькими суспільними перетвореннями і намаганнями «перескочити» через цілі історичні епохи за одну революційну миттєвість заради настання комуністичного майбутнього, перетворили Україну у заручницю цих перетворень.

Внаслідок такого соціального експерименту, що мав логічне завершення у вигляді розвалин міфічної комуністичної формації, Україна увійшла у нову історичну епоху, маючи за плечима важкий тягар у вигляді «сировинного» аграрного сценарію цивілізаційного розвитку та занепаду нерозвинених форм індустріальності.

Подальший розвиток України ускладнюється не тільки наявністю зазначеного тягаря у вигляді історичної спадщини, а й свідомим ігноруванням цих реалій значною часткою українського суспільства, що по-різному відбивається на тих чи інших відгуках на виклики часу.

Намагаючись консолідувати різні прошарки українського суспільства навколо Програми економічних реформ 2010–2014 років «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», четвертий президент України В. Янукович проголосив її виконання першим кроком на шляху до входження нашої країни у 2020 році до

двадцятки найбільш розвинених країн світу. Проте наприкінці реалізації цієї програми її ініціатор перетворився на президента-втікача, а суспільство увійшло в другий майдан, вже не помаранчевий, а кривавий, з важкими політичними та економічними наслідками для країни.

Наступний президент П. Порошенко вже після майдану вирішив нічого не змінювати щодо попереднього сценарію історичного поступу. У 2015 р. своїм указом він вводить в дію Стратегію сталого розвитку «Україна–2020», в якій залишається ефемерна мета його попередника — вивести Україну на провідні позиції у світі шляхом реалізації 62 реформ та програм, які мають ґрунтуватися на новій українській ідеї — революції честі, свободи та майбутнього. Насправді наприкінці 2018 р. залишаються далеко не реалізованими жодна реформа й передусім та, що пов'язана з децентралізацією влади та управлінням у форматі її громадівської моделі.

Значно практичнішим в цьому відношенні виявився вітчизняний бізнес, про інтереси якого слід сказати окремо. Скориставшись результатами капіталізації на український манер у вигляді суцільної приватизації об'єктів промисловості, провідником якої був саме ставленик промислового лобі — другий Президент України Л. Кучма, великий бізнес України «поховав» усі надії на завершення індустріалізації, зосередивши свої зусилля на сировинних галузях економіки (нафта, газ, аграрний сектор) та фінансовому капіталі. Саме представники останнього відіграють ключову роль у виробництві агропродовольчої продукції, зосередившись на тих її видах, які формують значну додану вартість та швидке зростання прибутку. Це позначилося на зростанні до частки питомої ваги продукції агропродовольчого сектору в структурі ВВП та в структурі загального експорту України. Проте в структурі експорту у 2016 р. значно зросла питома вага продукції рослинництва й відповідно суттєво зменшилася питома вага продукції тваринництва та харчової промисловості у порівнянні з періодом, що передував набуттю нашою країною членства в СОТ. Така ресурсна орієнтація вітчизняного агропродовольчого сектору послаблює позиції українських виробників агропродовольчої продукції в системі глобальних конкурентних відносин. Крім того суттєвим є відставання вітчизняних товаровиробників від розвинених країн світу за рівнем продуктивності праці, що пов'язано з повільними темпами надходження інвестицій, трансферу технологій.

Вразливість зовнішньоекономічних позицій агропродовольчого сектору є не лише наслідком повільного генерування доданої

вартості по всьому ланцюгу постачання, а й результатом слабкої взаємопов'язаності аграрної складової сільського розвитку з його екологічною та соціальною складовими. Парадокс сільського розвитку України полягає в тому, що його аграрна складова не тільки не впливає позитивно на екологічну безпеку і якість життя сільського населення, а й створює за цими напрямками сільського розвитку значні проблеми, які негативно позначаються на зовнішньоекономічній репутації України як одного з головних експортерів агропродовольчої продукції в країні Євросоюзу.

З причини недотримання оптимального балансу в структурі посівних площ сільськогосподарських культур на тлі значного скорочення площ кормових культур суттєво зросли площі, відведені під зернові культури, соняшник, рапс. Все це негативно позначається на якості ґрунту, порушується баланс між рослинництвом та тваринництвом.

Найбільш гостро екологічні проблеми проявляються в центральних та південних регіонах, де питома вага зернових та технічних культур в структурі посівних площ є найбільшою. Значна частина вказаних регіонів з цієї причини перетворилася на території потенційної екологічної катастрофи.

Наявність дуальної структури аграрного виробництва в Україні, представленої корпоративним та індивідуальним секторами, веде до посилення неконкурентоспроможності господарств населення та фермерських господарств у порівнянні з великими аграрними компаніями холдингового типу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Внаслідок низької зайнятості населення в суспільному виробництві погіршується демографічна ситуація на селі, про що свідчить регресивний тип вікової структури населення: чисельність осіб у віці понад 50 років перевищує чисельність дітей у віці до 14 років.

У сільській місцевості є меншою, ніж у містах, очікувана тривалість життя. Це передусім є наслідком бідності більшості сільських мешканців.

У результаті скорочення фінансування соціальної сфери села відбувається руйнація поселенської мережі, послаблюється значення селитебної руральності.

Відбувається деградація сільської соціальної інфраструктури, яка знаходить свій прояв у скороченні закладів охорони здоров'я, культури, освіти, у відсутності доріг з твердим покриттям.

Таким чином, існує безпосередня взаємозалежність між сільським розвитком в Україні і аграрним розвитком як його базовою складовою, а також опосередкований зв'язок сільського розвитку з розвитком агропродовольчого сектору в системі глобальних конкурентних відносин. Відтак конкурентоспроможність агропродовольчого сектору є похідною від збалансованості розвитку економічної (аграрної), екологічної та соціальної складових сільського розвитку.

Отже, на сучасному етапі розвитку українського суспільства, що характеризується зростанням питомої ваги агропродовольчого сектору в структурі національної економіки на тлі занепаду промислової галузі, питання підтримки цієї тенденції як з тактичної, так і стратегічної точки зору набуває доленосного значення, оскільки його успішне вирішення гарантує продовольчу і національну безпеку України. З іншого боку, успішний розвиток агропродовольчого сектору є передумовою економічного зростання України, відновлення вітчизняної економіки, її переходу на інноваційний шлях розвитку, підвищення добробуту українського народу.

У цьому сенсі справжня загроза національній безпеці полягає у все більшому перетворенні України на корумповану країну, підвалинами якої є незрілість історичних, психологічних, соціально-економічних передумов ринкових відносин, антикапіталістична ментальність, користолюбство, політична свобода, що є не завойованою, а дарованою долею.

У таких умовах відмова від удосконалення аграрної складової сільського розвитку, зневажливе ставлення до неї як до чогось другого рядного є кроком до свідомого замовчування низки соціально-економічних проблем, без розв'язання яких неможливо рухатися далі. Подібного роду легковажність, що виступає під прикриттям власної «європейськості» та соромливості за належність до аграрної країни в очах світової громадськості за такого роду відсталість, обертається бумерангом минулого в сьогодення, яке насправді не є таким райдужним, як видається.

Вихід із ситуації, що склалася, для вітчизняної економічної науки полягає не в замовчуванні та ігноруванні існуючих проблем розвитку агропродовольчого сектору країни, а в обґрунтуванні динаміки його розвитку в умовах зростання глобальної конкуренції. Саме таку мету й було сформульовано авторським колективом монографії.

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН (О. І. Павлов)

Зростання кількості населення у світі спричиняє глобальний попит на харчові продукти. Прояв цієї тенденції в Україні, як одному зі світових лідерів з виробництва та експорту ряду продовольчих товарів, має стратегічне значення для її зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Агропродовольчий вимір зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі розвитку України набуває для неї доленосного значення. Це пов'язано, по-перше, з поширенням впливу глобалізації на формування системи конкурентних відносин, по-друге, з вирішенням завдання щодо підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників та їхньої продукції на світових ринках. В умовах занепаду базових галузей промисловості України агропродовольчий сектор, до складу якого входять сільське господарство та харчова промисловість, є драйвером соціально-економічного розвитку країни на достатньо тривалий період часу.

В умовах посилення політичної складової зовнішньоекономічних відносин зростають вимоги до нарощування та реалізації конкурентних переваг вітчизняних суб'єктів господарювання у глобальному ринковому середовищі.

Це, у свою чергу, потребує більш чіткого унормування зовнішньоекономічної діяльності як такої.

Конституція України (ст. 92) вказує, що засади зовнішньоекономічної діяльності визначаються виключно законами України [1]. В Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 1) зовнішньоекономічна діяльність визначається як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має